

ZAKŁADY LECZENIA GRUŹLICY W KOWARACH w latach 1900 - 1994

praca przygotowana i wygłoszona na XVII Krajowym
Zjeździe Polskiego Towarzystwa Historii Medycyny i Farmacji
we Wrocławiu 10.09.1994 roku

ze Specjalistycznego Zespołu Gruźlicy i Chorób Płuc- w Jeleniej Górze,
dyrektor: dr n.med. Teresa Grzegorzczak-Skibińska

autor:

Teresa Grzegorzczak-Skibińska 58-540 Karpacz, 5-Maja 76, tel. 19-507.

Dolny Śląsk wpisał się w historię medycyny jako kolebka nowożytnego leczenia sanatoryjnego chorób płuc.

Rozwój nauk medycznych i tendencji racjonalnego myślenia spowodowały rozumowe podejście do racjonalnego leczenia gruźlicy – klimatycznego i dietetycznego, opracowane przez Hermana Brehmera (1826 – 1889). W roku 1853 w rozprawie „O prawach powstawania suchot płucnych”, jako uczeń Rokitańskiego – sceptyka, przyjął teorię powstawania i rozwoju suchot w wyniku gorszego ukrwienia płuc przez wiszące małe serce, ale poszedł dalej i sądził, że przez zastosowanie kuracji tuczającej w klimacie podgórskim, przy dawkowanym ruchu wywołać można zwiększony przepływ krwi krążącej i usunąć czynnik sprzyjający powstawaniu suchot płucnych. Zasada Brehmera brzmiała „suchotnicy mają największą szansę na wyleczenie tylko i jedynie w osobnej miejscowości”. (*Alfred Sokołowski „Sześć lat pracy u Niemców – mój pobyt w Görbersdorfie”, 1906 „Nauka o suchotach płucnych”*)

Na Dolnym Śląsku w roku 1854 Herman Brehmer założył w Görbersdorfie zwanym wspólnie Sokołowskiem na cześć jego współpracownika Alfreda Sokołowskiego (1845-1915), ojca fizjatrii polskiej, pierwsze zakłady sanatoryjne dla leczenia gruźlicy płuc. Były pierwszą lecznicą prywatną, która stała się wzorem dla powstających w drugiej połowie XIX stulecia sanatoriów dla leczenia gruźlicy i chorób płuc. Zarówno postać Hermana Brehmera jak i jego sanatorium zostały już w literaturze omówione (1).

Natomiast w końcu XIX wieku w południowej części Kotliny Jeleniogórskiej, w pobliżu Kowar (Schmiedeberg) powstały pierwsze społeczne zakłady przeciwgruźlicze, które przez blisko sto lat- istnieją i kontynuują swą działalność.

Zorganizowane i zbudowane zostały przez Śląskie Zakłady Ubezpieczeniowe z siedzibą we Wrocławiu (Landesversicherungsanstalt Schlesien) w latach 1899 - 1916 (2).

W zakupionym od Gebauera budynku dawnej fabryki pluszu w roku 1900, po przebudowie, otwarto Dom Ozdrowieńców w Kowarach Dolnych dla 201 kobiet. Obiekt położony był w parku nad potokiem. Równocześnie nabyto 31 hektarów łąk i lasów od księcia Reuss z Nowego Dworu oraz 23 morgi lasów ze źródłami. wodnymi od mieszkańców pobliskiej wsi Wysoka Łąka (Hohenwiesen) (3). Tereny te były położone na południowych stokach pasma Bukowiec, osłoniętych od wschodu grzbietem Skalnika, dalej Grzbietem Lasockim, a od południa wysokim pasmem Karkonoszy (1198 m n.p.m. - Przełęcz Karkonoska do 1603 m n.p.m. - najwyższy szczyt Śnieżka). W ciągu dwóch lat 1900-1902 zbudowano lecznicę dla 205 mężczyzn oraz zaplecze techniczne i domy mieszkalne. Projekt budynku i towarzyszących zabudowań wykonał architekt wrocławski Carl Grossen (4). Całość utrzymana była w stylu eklektycznym. Fronton wsparty na kolumnach piaskowcowych z kapitelami z liści i owoców, wnętrza zdobione motywami roślinnymi, funkcjonalnymi ozdobami kowalskimi z efektownym rozwiązaniem dachów. Założenia budynku odpowiadały warunkom i planom obszernej lecznicy dla płucnochorych przygotowanym, a opublikowanym później przez Centralny Komitet Wznoszenia Lecznic dla Płucnochorych w jego rocznikach (5). Założenia parkowe opracował architekt-ogrodnik Menzel.

Zakład otwarto 1 lipca 1902 roku dla 205 mężczyzn z cięższymi postaciami gruźlicy. Lekarzem naczelnym został dr C.Hasse, współautor książki jubileuszowej wydanej w roku 1927 z okazji 25-lecia pracy zakładu.

Obie lecznice: dla kobiet w Kowarach i mężczyzn w Wysokiej Łące współdziałały organizacyjnie i administracyjnie. Posiadały 406 łóżek dla „gruźlicy zamkniętej i osób zagrożonych gruźlicą”, jak określa cytowany dr Hasse w podsumowaniu 25 lat pracy zakładu. Wiadomo jednak, że przyjmowano także przewlekłe schorzenia dróg oddechowych. Według podsumowania 25 lat pracy lecznicy „Wysoka Łąka” wśród leczonych czynna gruźlica stanowiła 50,5% przypadków, niegruźlicze schorzenia płuc 14%, schorzenia układu nerwowego 20%, a pozostałe 15,5% inne dolegliwości internistyczne.

Zakład od 1902 roku posiadał aparat rentgenowski indukcyjny, wymieniony na nowoczesny firmy Siemens i Halske w roku 1915. Pracowało laboratorium i centralna apteka dla obu lecznic. Prowadzono zgodne z ówczesnymi metodami leczenie klimatyczne, dietetyczne, wodolecznictwo, helioterapię, leczenie bodźcowe tuberkuliną i lekami objawowymi.

Wzrastająca liczba chorych wydalających prątki w obu lecznicach i sytuacja epidemiologiczna gruźlicy na Dolnym Śląsku stała się powodem dalszych poczynań organizacyjnych. Na zachód od okazałego budynku lecznicy „Wysoka Łąka” w roku 1914 rozpoczęto budowę nowocześniejszego zaprojektowanego budynku sanatoryjnego nazwanego „Bukowiec” (Buchwald) (6).

Uruchomiony w roku 1916 został wykorzystany na szpital wojskowy. Dopiero w roku 1919 przeniesiono doń z obu lecznic cięższe postaci gruźlicy, a zwłaszcza jamistej z udowodnionym wydalaniem prątków. Według Stettera, autora pracy o badaniach bakteriologicznych w wydawnictwie jubileuszowym w roku 1910 w „Wysokiej Łące” było 1% wydalających prątki, a w roku 1925 już 7% i liczba ich stale narastała, mimo przyjmowania cięższych przypadków do „Bukowca”.

W roku 1924 urządzono tam małą salę operacyjną, w której (w pobliżu istniejącej pracowni rentgenowskiej) rozpoczęto wykonywanie odmy opłucnowej, długoletnie j metody zabiegowego leczenia gruźlicy płuc. Od uruchomienia sanatorium „Bukowiec” lekarzem naczelnym aż do roku 1937 był dr W. May, który wprowadził zabieg Jacobeusa - przepalenie zrostów opłucnowych umożliwiającą pełne działanie lecznicze odmy.

W wybranych przypadkach stosowano „głębokie napromienianie rentgenowskie” zwłaszcza w gruźlicy węzłów chłonnych. Tak więc trzy lecznice Śląskich Zakładów Ubezpieczeniowych we Wrocławiu stanowiły wielołożkowe (ponad 600 łóżek), dobrze zorganizowane zaplecze leczenia gruźlicy płuc dla Dolnego Śląska, a być może dla całego Śląskai. O wyborze miejsca inwestycji w Kowarach i ich okolicy zdecydowało na pewno położenie, walory klimatyczne i tradycje sięgające połowy XIX wieku. Były to tereny wypoczynkowo-lecznicze rodziny Hohenzollernów, rodziny Antoniego Radziwiłła, który już w roku 1824 zakupił dobra Ciszycy (Ruhberg) dla swej żony i córek, teren działania auskultatora Benno-Hoene, burmistrza Kowar w latach 1854- 1898 (7). Klimat odpowiadał wymogom klimatu subalpejskiego, zwłaszcza na zboczach pasma Bukowca. „Wysoka Łąka” zbudowana była na wysokości 500 m npm., a „Bukowiec” 55 metrów niżej.

Rozwój techniki operacyjnej i być może przygotowania Niemiec do wojny, sprawiły, że do lecznicy „Bukowiec” przybył w roku 1938 chirurg Wilhelm Pfaff (1892 – 1945) i doprowadził do budowy i wyposażenia nowoczesnej, jak na ówczesne czasy, sali operacyjnej oraz rozszerzył zakres zabiegów. Wprowadzono wykonywanie torakoplastyk i odm zewnątrzopłucnowych. Pfaff opuścił Kowary w roku 1944. Grono chirurgów–ftyzjatrów, wśród nich Anstett i .Hornig pracowało do roku 1947 wespół z napływającymi po zakończeniu II wojny światowej lekarzami Polakami.

Tereny Kotliny Jeleniogórskiej uchodzące w czasie wojny za najbezpieczniejsze, pozostające poza działaniem nalotów, ocalały również w czasie przesuwania się frontu w lutym-maju 1945 roku. Zakłady przeciwgruźlicze w Kowarach pozostały również niezniszczone. „Kowary”, w czasie wojny szpital wojskowy, opróżniony z chorych, zabezpieczony został przez personel. „Wysoka Łąka”, pełniąca rolę wojskowego sanatorium dla rekonwalescentów była opuszczona przez chorych i część personelu, ale posiadała pełne wyposażenie. „Bukowiec” był jedynym zakładem, który nie przerwał działalności i został przejęty z obsadą lekarską i pielęgniarską wraz z prawie pełnym stanem ciężko chorych. Trzech lekarzy Niemców (C. Anstett, M. Ludewig i Hornig) oraz siostry zakonne, Diakoniski Ewangelickie zapewniały chorym opiekę.

Na terenie „Bukowca” znajdowali się Żydzi pełniący prace asenizacyjne z materiałem zakaźnym. Część z nich po 8 maja 1945 roku została pospiesznie przyjęta na wolne łóżka jako pacjenci (8).

Jedyny Polak pracujący w lecznicy w czasie wojny Józef Stróżyński przejął zakłady w administrację polską dopiero po 16 maja 1945 roku. Zastali go w „Bukowcu” przybyli w końcu czerwca pierwsi polscy pacjenci. 40-osobowa grupa wojskowych i powstańców warszawskich pod dowództwem i opieką dr Bolesława Bartenbacha przywieziona została ze Stalagu VIII-A spod Zgorzelca (Ujazd koło Zgorzelca, dawniej Görlitz-Moys) przez dr Jana Glišńskiego, ówczesnego lekarza powiatowego. Część z nich pozostała na leczeniu, część po krótkim pobycie rozjechała po kraju. Na cmentarzu parafialnym wsi Bukowiec pozostało kilka grobów żołnierzy i powstańców warszawskich, zmarłych w sanatorium „Bukowiec” w latach 1945-1946.

Dr Bolesław Bartenbach był pierwszym lekarzem Polakiem pracującym w „Bukowcu” i zarazem pierwszym lekarzem administratorem Zespołu sanatoriów przeciwgruźliczych w Kowarach (wówczas Krzyżatka) po zakończeniu II wojny światowej. Od lipca przybywali pacjenci z kraju i z zachodu. Blisko 100-osobową grupę przywiozła dr Jadwiga Dąbrowska, warszawski ftyzjatra, z powstańczego szpitala w Konstancinie. Wśród nich znaleźli się ci, którzy stali się pierwszymi organizatorami i pracownikami zakładów. Dr Dąbrowska pozostała i uruchomiła szpital miejski w Kowarach i sanatorium przeciwgruźlicze w Kowarach.

W pierwszych dniach sierpnia przybył dr Stanisław Wąsowicz z nominacją Ministra Zdrowia na dyrektora zakładów w Kowarach, które nazwano „Państwowy Instytut Przewodniczący Zeylandowo” w Krzyżatce. Nazwa używana była do września 1946 roku, tj. do przejęcia zakładów przez Uzdrowiska Dolnośląskie. Świadczyć to może o znaczeniu zakładów dla leczenia gruźlicy w kraju i wadze jaką przywiązywało ówczesne kierownictwo resortu do pracujących dla całej Polski, dobrze wyposażonych zakładów kowarskich.

Od 15 grudnia 1945 roku aż do lipca 1947 funkcję dyrektora pełnił dr Lesław Węgrzynowski, zasłużony lwowski ftyzjatra. W tym czasie uzupełniła się kadra lekarska, wyszkolona została nowa kadra pielęgniarska. Przyczyniła się do tego głównie działalność Wandy Barbary Peszke nestorki, a zarazem pionierki polskiego pielęgniarstwa, pracującej w latach 1946-1956 jako „przełożona służby pielęgniarskiej” w sanatorium „Wysoka Łąka”. Na przełomie lat 1945-46, z inicjatywy dr Lesława Węgrzynowskiego zostaje zorganizowany, jako pierwszy po wojnie, oddział Polskiego Towarzystwa Badań Naukowych nad Gruźlicą w „Bukowcu” zarejestrowany w Zarządzie Głównym w Warszawie 22 lutego 1946 roku (9).

Jesienią 1946 roku w Zakładach Leczenia Gruźlicy w „Bukowcu” koło Kowar odbył się pierwszy po wojnie „Zjazd Dyrektorów Sanatoriów o Charakterze Społecznym”, który zgromadził cały ówczesny świat ftyzjatryczny i podkreślił rolę zakładów i wartość jako ośrodka szkoleniowego.

Zmiany radykalne przyniosło jednak w lipcu 1947 roku objęcie przez dr Kazimierza Dębickiego, przybyłego z Anglii, kierownictwa chirurgicznego sanatorium „Bukowiec”. Zorganizował on zespół operacyjny, w skład którego weszli polscy młodzi lekarze, zreorganizował pracę chirurgów i zakładu. Wprowadził nowoczesne metody operacyjne, nowoczesną anestezję i polską dokumentację.

Stworzony 100-łóżkowy oddział chirurgiczny, na którym rozpoczęto szkolenie specjalistów i osobowość dr Kazimierza Dębickiego, doświadczonego torakochirurga, umożliwiła wielu chirurgom ogólnym zdobycie kwalifikacji w dziedzinie dotychczas mało rozwiniętej w Polsce

Wprowadzono nowoczesne metody leczenia zapadowego stosowane już na zachodzie: wybiórczej torakoplastyki z odłuszczeniem szczytu metodą Semba. Plomby parafinowe zastąpiono zabiegiem pneumolizy z wytworzeniem odmy chirurgicznej (zewnątrzopłucnowej), wprowadzono leczenie jam olbrzymich sposobem Monaldiego połączonych z wtórną torakoplastyką według Semba

Po powołaniu Kazimierza Dębickiego na katedrę chirurgii Akademii Medycznej w Gdańsku oddział poprowadził dr Stefan Warszawski, początkowo pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Wiktora Brossa (10). Do roku 1972 działał aktywny naukowo i szkoleniowo ośrodek torakochirurgiczny w „Bukowcu”, w którym już w roku 1955 rozpoczęto wykonywanie resekcji tkanki płucnej.

Wprowadzenie nowych form leczenia zabiegowego, zastosowania antybiotyków, a głównie przyczynowego leczenia przeciwprątkowego zmieniło radykalnie metody leczenia. Wraz z działaniami organizacyjnymi pionu walki z gruźlicą w latach 1945-1980 doprowadziło do zmiany sytuacji epidemiologicznej gruźlicy w Polsce.

Zakłady leczenia gruźlicy w Kowarach, liczące w początkach XX wieku ponad 600 łóżek, dla sprostania sytuacji i potrzeb lecznictwa po II wojnie światowej rozrastały się. W swoim szczytowym okresie lat 1950-1967 pod kierownictwem dr Bronisława Wagnera jako Państwowy Zespół Sanatoriów Przeciwgruźliczych w Kowarach (na "budziecie centralnym) liczył 1725 łóżek w 17 zakładach Kotliny Jeleniogórskiej i obejmował opieką dzieci i dorosłych (11).

Nadal wiodącymi jednostkami szkoleniowymi i diagnostycznymi były „Wysoka Łąka” i „Bukowiec”. W tym czasie zgodnie z wytycznymi powstaje Centralne Laboratorium Prątka Gruźlicy dla Zespołu i regionu, zakłady uzyskują nowoczesny sprzęt diagnostyczny, rozwija się działalność szkoleniowo-naukowa skupiona wokół działającego interdyscyplinarnie Polskiego Towarzystwa Ftyzjopneumonologicznego oddział Bukowiec, jedyne naukowe towarzystwo lekarskiego działającego w jeleniogórskim nieprzerwanie od roku 1945, a związanego ściśle z kontynuowaną funkcją i charakterem środowiska kowarskich zakładów leczenia gruźlicy. Kierunek nadany przez Lesława Węgrzynowskiego, kontynuowany przez wieloletniego prezesa Stefana Warszawskiego i sekretarza Teresę Grzegorzczak-Skibińską zachowany został do dziś za prezesury Tadeusza Latosia (12).

Zakłady leczenia gruźlicy przechodziły wiele zmian organizacyjnych. Mała liczba łóżek, zmieniał się profil. W miarę zachodzących zmian w sytuacji epidemiologicznej gruźlicy w kraju i narastania liczby chorych z niegruźliczymi schorzeniami układu oddechowego, w tym nowotworów płuc, dostosowywano zadania i zasięg działalności zakładów (13).

Nadal jednak zbudowane przed blisko stu laty lecznice Śląskich Zakładów Ubezpieczeniowych pełnią funkcje szpitalne. Sanatorium „Kowary” jest oddziałem internistycznym, „Bukowiec” po remoncie modernizacyjnym pełni funkcję szpitala rejonowego z dobrze wyposażonym oddziałem chirurgicznym. „Wysoka Łąka” z zachowaną w pełni formą architektoniczną, bez istotnych przeróbek wnętrza, jest szpitalem

specjalistycznym, ośrodkiem diagnostyki i leczenia gruźlicy i chorób płuc w tym nowotworów dla województwa jeleniogórskiego i legnickiego. Stanowi główny szpital Specjalistycznego Zespołu Gruźlicy i Chorób Płuc w Jeleniej Górze, w skład którego wchodzi również szpital dla przewlekle chorych w Bolkowie i sanatorium chorób płuc w Szklarskiej Porębie oraz Wojewódzka Przychodnia Przeciwgruźlicza i Chorób Płuc w Jeleniej Górze. Łącznie 450 łóżek, których dyrekcja mieści się w jednym ze skrzydeł szpitala „Bukowiec”, gdzie również znajduje się Centralne Laboratorium Bakteriologii Prątko.

W ten sposób zachowana została kontynuacja funkcji zespołu-pierwszej społecznej lecznicy dla płucnochorych na Dolnym Śląsku - zakładów leczenia gruźlicy w Kowarach. Przetrwaliły one wiek, w którym nastąpiły historyczne przemiany w dziejach leczenia gruźlicy. Od leczenia .spoczynkowo-klimatycznego przez wprowadzenie i rozwój zabiegów ftyzjochirurgicznych, przez wprowadzenie pierwszych leków przeciwprątkowych, klasyczną chemioterapię kojarzoną, do nowoczesnych metod stosowania leków przeciwprątkowych i wycofania się z leczenia zabiegowo-chirurgicznego gruźlicy, wycofania się z tradycyjnego leczenia klimatyczno-dietetycznego aż do opanowania sytuacji epidemiologicznej gruźlicy.

Umożliwiło to objęcie opieką specjalistyczną, diagnostyką i leczeniem całości współczesnych problemów pulmonologicznych łącznie z nowotworami układu oddechowego.

PRZYPISY

1. – Wozniewski Z.: „Görbersdorf-Sokołowsko”, Arch.Hist.Med. 1960, XXIII, 1, str. 91-102
– Wozniewski Z.: „Historyczny zarys leczenia gruźlicy w Polsce”, W-wa 1967, str. 36-41
2. – Grzegorzczak-Skibińska T.: „Dzieje lecznictwa przeciwgruźliczego w regionie Sudetów Zachodnich w stuleciu 1877-1987”, Wrocław 1990, Rozprawa na st.dr n.med., str. 30-35 (w maszynopisie)
– Nietner dr: „Der Standt der Tuberculose-Bekämpfung im Frühjahr 1912”, Berlin 1912, Beilage str.33
3. – Grzegorzczak-Skibińska T.: „Dzieje Specjalistycznego Zespołu Gruźlicy i Chorób Płuc w Jeleniej Górze”, w wydawnictwie „Jubileusz Zakładów Leczenia Gruźlicy w Kowarach”, Jelenia Góra 1985, str.1
– Denkschrift zum 25-jährig der Heilstätte Hohen Wiese 1927, str.4
4. – Denkschrift ... - praca cyt. str. 4
5. – Fränkel B.: „Denkschrift über den Standt der Tuberculose-Behandlung für Tuberkulose-Kongress”, Berlin 1905, str. 43-66, wydawnictwo Centralnego Komitetu Wznoszenia Lecznicy
6. – Dokumentacja fotograficzna i archiwum Sali Tradycji Specjalistycznego Zespołu Gruźlicy i Chorób Płuc w Jeleniej Górze
– Grzegorzczak-Skibińska T. : „Dzieje lecznictwa ...” praca cyt., str. 33-
7. – Eisenmänger T.: „Geschichte der Stadt Schmiedeberg”, Wrocław 1900, str. 89-90
8. – Grzegorzczak-Skibińska T. : „Dzieje lecznictwa ...” praca cyt., str.90-102 oraz str.293-295, Spis pacjentów przyjętych w r.1945 „Zeylandowo” k. Krzyżatki
9. – Grzegorzczak-Skibińska T.: „Pierwsze Towarzystwo Lekarskie w regionie jeleniogórskim”, Prace KTN, Jelenia Góra 1976, nr 4, str. 31-39
– Warszawski S.: „Działalność PTF w Bukowcu w latach 1945-65”, Wiad. o Gr. i Ch. Płuc, Warszawa 1965, 5/6, str.25
10. – W archiwum Sekcji Kadr Specjalistycznego Zespołu Gruźlicy i Chorób Płuc w Jeleniej Górze i w Sali Tradycji znajduje się pismo ówczesnego dyrektora naczelnego ZUS K.Rohloffa z Warszawy powierzające z dn.21.12.1948r. prof. Wiktorowi Brossowi kierownictwo naukowe oddziału chirurgicznego Sanatorium Bukowiec”
– Grzegorzczak-Skibińska T.: „Dzieje lecznictwa ...”, praca cyt., str.102
11. – Grzegorzczak-Skibińska T.: „Dzieje lecznictwa ...”, praca cyt.; str.125, tabela 7
12. – Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Ftyzjopneumonologicznego oddział Bukowiec, w archiwum autorki,
– Grzegorzczak-Skibińska T.: „Pierwsze Towarzystwo Lekarskie ...”, praca cyt., str. 31-39
13. – Opracowania sprawozdawcze Zakładów Specjalistycznego Zespołu Gruźlicy i Chorób Płuc w Jeleniej Górze., Dział Nadzoru i Organizacji w Kowarach, red. Krystyna Koralewska

*autor: dr n.med. Teresa Grzegorzczak-Skibińska
Karpacz, 58-540, ul. Konstytucji 3 Maja 76
tel. 19-507*